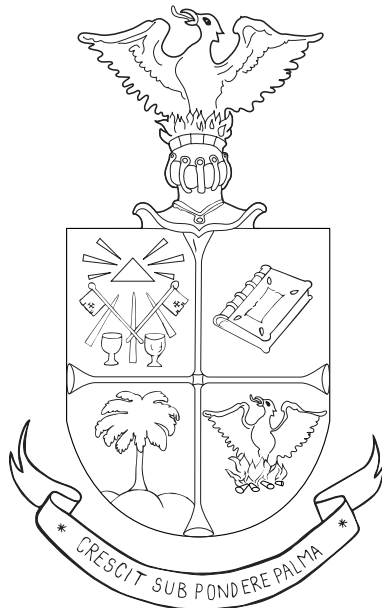

Glossa Iuridica

IX. évfolyam, 1-2. szám

Glossa Iuridica

IX. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2022

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A GLOSSÁTOROK ÉS A QUAESTIO MŰFAJA A KÖZÉPKORI JOGÁSZKÉPZÉSBEN

BÓNIS PÉTER

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

A jogtudomány és az egyetemi jogi oktatás kezdetét a középkorban hagyományosan a bolognai jogi egyetem megalapításához kapcsolják. Ennek a bolognai jogi képzésnek nélkülözhetetlen eleme volt a quaestio. Ez a tanulmány a quaestio műfajának történetéről szól, és arra keresi a választ, hogy az honnan ered, valamint felteszi azt a kérdést is, hogy milyen szerkezete van, és milyen típusai vannak a quaestio-nak. A szerző összegyűjti és felsorolja a fontosabb glosszátorok quaestio-gyűjteményeit, valamint bemutatja a műfaj hanyatlásának okait a 14-15. században.

Kulcsszavak: Quaestio, glossza, ius commune, Bolognai egyetem

THE GLOSSATORS AND THE QUAESTIONES IN THE MEDIEVAL LEGAL TEACHING

Abstract

The beginnings of jurisprudence and university legal education in the Middle Ages are traditionally associated with the founding of the University of Bologna. An essential element of this medieval legal teaching was the quaestio. This paper is concerned with the history of the quaestiones, looking at its origins and the issue of its structure and types. The author collects and lists the most important collections of quaestiones by the most important glossators and explains the reasons for the decline of the quaestiones in the 14th and 15th centuries.

Keywords: Quaestio, gloss, ius commune, University of Bologna

1. Bevezetés

A Nyugat-Római Birodalom bukása után a jogtudomány művelése szinte teljesen megszűnt Nyugaton, megszűntek a jog oktatására szakosodott iskolák, megszűnt a jogtudomány önálló művelése. 1070–1100 körül azonban újra előkerültek a Digesta példánya vagy példányai, és a korábban retorikával vagy teológiával foglalkozó tudósok magyarázó megjegyzéseket, glosszákat fűztek a Digesta egy-egy szavához vagy fragmentumához.¹ Ez a pillanat volt a nyugati jogtudomány megszületésének pillanata, amelyben a glossza műfaja központi szerepet játszott. A glosszákból és glossza-apparátusokból² fejlődött ki a glosszátorok által használt összes többi műfaj, így a jelen tanulmány tárgyát képező quaestio is.

2. A glossza és más műfajok kialakulása

Carl Friedrich Savigny nevéhez fűződik a középkori jogtudósok műveinek első rendszeres, tudományos alapokon nyugvó kutatása. Savigny középkori kéziratok után kutatva bejárta egész Európát, hogy a középkori jogtudomány megalkotóinak, a glosszátoroknak a műveit megismerje. Savigny, aki a történeti-jogi iskola megalapítója volt, nagy fontosságot tulajdonított ezeknek a műveknek, mert úgy gondolta, hogy a jog történeti fejlődés eredménye, és a jogot csak a történeti szemlélet mentheti meg a tételes törvényhozás hibáitól. Savigny megírta azt a hét kötetes tudományos művet,³ amely a középkori glosszátorok és kommentátorok életrajzának és műveinek elemzésével foglalkozik. Ebben a műben tárgyalta elsőként tudományos alapossággal a történeti-jogi iskola megalapítója, Savigny a középkori jogirodalmi műfajokat (*glossza és glosszaapparátus, lectura, summa, ordo iudicarius, quaestio, distinctio, dissensio, formularium, brocarda, casus, consilium, notabilia, repetitio, singularia, quare, modi arguendi, tractatus, abbreviatio, margarita*).

1 Bővebben BÓNIS Péter: *Az európai közös jog születése*. Budapest, Rejtjel, 2011, 1–207.; CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*. Milano, Giuffrè, 1951, 1–404.; COING, Helmut: *Europäisches Privatrecht* (I. Älteres gemeines Recht). München, C. H. Beck, 1985, 1–665.; KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszerében*, Budapest, Dialóg, 2004, 1–533.

2 BÓNIS Péter: *A glossza és a glossza-apparátus mint jogforrás*. In: Kis Norbert – PERES Zsuzsanna: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialóg, 2017, 123–134.

3 SAVIGNY, Carl Friedrich: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. Heidelberg, Mohr, 1834, különösen a harmadik kötet.

Mint látjuk, elég bő választék állt rendelkezésre minden egyes glosszátornak, hogy megtalálja a mondanivalójának megfelelő műfajt. A jogirodalmi műfaj a jogirodalmi művek formai és tartalmi sajátosságok alapján elkülönült csoportja. A jogirodalmi művek formailag és tartalmilag egyaránt jellemezhetőek. Formai szempontból jellemző lehet a terjedelem, a szerkezet, a felosztás, bizonyos szavak használata stb. Tartalmi szempontból figyelembe vehetjük a téma megválasztását, a tárgyalás módját stb. A vázolt tartalmi és formai sajátosságok alapján műfajokat állíthatunk fel. Az egyes műfaji kategóriák azonban nem jelenthetnek merev elválasztást. A műfaji kategória csak az eligazodást segítő segédeszköz, amely megkönnyítheti a *ius commune* hatalmas mennyiségű jogirodalmi anyagának áttekintését.

Az egyes glosszátorok műveik megalkotásakor figyelembe vehették a műfaji sajátosságokat, de el is térhettek tőle. Ha a glosszátor eltért a már bevett műfaji sajátosságoktól, mások követhették a példáját, de el is utasíthatták azt, így a mű által használt tartalmi és formai sajátosságok nem keletkeztettek új műfajt.

A műfaj keletkezésére elsősorban a gyakorlati igények voltak hatással, hiszen a legfontosabb szerepet kétségkívül a *didaktikai szempont* játszotta. A tanítás igényeire figyelemmel alakították ki a legtöbb jogirodalmi műfajt, hangsúlyosan a *lecturát* és a *quaestiót*.⁴

A didaktikai igényeket főként azoknál a műfajoknál vették erőteljesen figyelembe, amelyek eredetileg szóbeli jelleggel rendelkeztek. Az *oralitás túlsúlya* az egész középkorban megfigyelhető volt. Az ismeret átadása szóban történt, jogirodalmi műfajjává az írásbeli rögzítéssel váltak. A legtöbb jogirodalmi műfajnak, így például a *lecturának* vagy a *quaestionak*, volt szóbeli megfelelője, amely előbb a szokásjog, majd később az universitas statútumai révén befolyásolta a neki megfelelő írásbeli műfaj kifejlődését, szerkezetét, formai és tartalmi sajátosságait. Ilyen értelemben ezek a műfajok voltak a legállandóbbak és a leghosszabb életűek, mivel a rájuk jellemző sajátosságok betartását jogi norma is biztosította. A *lectura* vagy a *quaestio* ilyen értelemben jogilag szabályozott volt, míg például a *dissensio* műfajára nem vonatkozott jogi norma, a kommentátorok már nem is használták.⁵

Más műfajok kevésbé kötődtek a tanításhoz. A *distinctio* vagy a *dissensio* bizonyos értelemben 'tudományosabb' műfaj volt, nem közvetlen a tanítás céljára készítették, bár közvetve a jogtanítás céljára is felhasználták. Ezekhez a műfajokhoz nem tapadt jogi norma, szabályozásukat a gyakorlat vállalta fel.

4 SAVIGNY i. m. III. 270–275.

5 BÓNIS (2017) i. m. 125.

Az is nyilvánvaló, hogy a jogi szabályozottság inkább csak a formai sajátosságokra hatott, a tartalmi kérdéseket kevésbé rendezte. A professzor ugyanis nem választhatta meg, hogy mikor melyik könyvről tart előadást, mert ezt már a későbbi időkben a statútumok szabályozták, mégis az említett könyvet szabadon magyarázhatta, a *lectura* tartalmát a statutárius szabályozás nem határozta meg. A műfaji sajátosságokhoz való ragaszkodás sem jelentett ennél nagyobb kötöttséget.⁶

Az említett közel húsz jogirodalmi műfaj további rendszerezésére kevés kísérlet született. Savigny exegetikus, dogmatikus és gyakorlati műfajokat különböztetett meg: *a)* Exegetikus műfajnak tekintette a *lecturát*, a *glosszát*, és a glossza-apparátust, a *casust*, a *modi arguendit*, a *quaestiót*. *b)* A dogmatikus műfajok közé sorolta a *summát*, a *distinctiót*, a *dissenziót*, a *brocardát*, a *quarét*, míg *c)* a gyakorlati műfajoknak a következőket tekintette: *formularium*, *ordo iudiciarius*, *consilium*, *abbreviatio*.⁷

Savigny felosztásánál tökéletesebbet eddig még nem tudott felmutatni a kutatás, a csoportosítás nyilvánvaló gyengéi és hiányosságai ellenére sem. Savigny egyrészt maga sem tudott minden műfajt besorolni a maga által felállított kategóriákba, másrészt az egyes kategóriákat nem definiálta.

Savigny kutatásai alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a műfajok kialakulásában elsősorban a középkori jogtanítás változásai álltak. A 11. században még a Digestához írt viszonylag kevés számú marginális vagy sorközi glosszákkal találkozunk, amelyek a jogot tanító professzor előadásának vázlatául is szolgáltak. A 12. század közepétől már fokozatosan elkülönültek egymástól a különböző műfajok, párhuzamosan azzal, ahogyan a jogi oktatásban is kialakult az elméleti és a gyakorlati (jogesetmegoldó) didaktikai foglalkozások sora.

3. A quaestio eredete

Vitatott, hogy a quaestiók szerkezetének kialakításában a teológia tanításának, az arisztotelészi filozófia metodológiájának vagy a longobardistáknak volt-e nagyobb szerepe. Bizonyos, hogy a skolasztikus módszer és tanítás alapvető jellegzetessége volt a quaestio, a professzor vezetésével folytatott, didaktikai jellegű vita. A skolasztikus metodológiára nagyban hatott az ókori arisztotelészi filozófia tudományfelfogása is. *Petrus Abelardus* hatása sem elhanyagolható.

6 BELLOMO, Manlio: *Saggio sull'università nell'età del diritto comune*. Roma, Galileo Galilei, 1993, 1–284.; BELLOMO, Manlio: *L'Europa del diritto comune*. Roma, Galileo Galilei, 2009, 1–274.

7 BÓNIS (2017) i. m. 134.

A longobárd jogirodalom altercatiói is előképül szolgálhattak. Egyikből sem eredeztethetjük azonban a jogtanításban alkalmazott quaestiókat. A Bulgarus által elsőként művelt quaestiones disputatae műfajának közvetlen forrása nem volt, mind a teológia, mind a longobárd jogirodalom quaestiói lényegesen különböztek a Bulgarus által elsőként művelt jogi műfajtól.

4. A quaestio és a punctatio librorum

Bulgarus idejében a quaestio megvitatása még nem különült el teljesen a lecturától, a quaestio nem mindig vált el a lecturától oly módon, ahogyan az később szokásos volt. A lectura része volt a quaestio is, csak később vált önállóvá.⁸

A lecturának eleinte nem voltak szigorúan körülírt szabályai, az előadótól függött, hogy milyen rendben tárgyalja és adja elő a *Corpus* egyes könyveit. Sokan azonban a kényelmes utat választották és csak a könnyebb részekről tartottak előadást, a *Digesta* nehezebben érthető részeit átugrották. A diákság azonban nem volt elégedett az előadások színvonalával, ezért kényszerítették arra az előadókat, hogy egy meghatározott rend szerint a *Corpus iuris civilis* csaknem teljes terjedelmét előadják. Ezt a meghatározott rendet nevezték *punctatio librorum*nak.⁹ Aki ezt a rendet megszegte, annak büntetést kellett fizetnie.

Míg a kezdeti előadásokon a hallgatóság is szót kapott, és azokon gyakorlati kérdéseket is megtárgyaltak, később a *punctatio librorum* már nem tette lehetővé, hogy az előadások hosszan elnyúló gyakorlati kérdések megvitatásának adjanak helyet, ezért a quaestiókat külön kellett megrendezni, az előadások után, a délutáni időszakban. A 13. században már ez a bevett gyakorlat, a quaestio a lecturától függetlenné vált, a lecturában legfeljebb a *quaestio magistralis* kaphatott helyet.

5. A quaestiók szerkezete

A quaestióknak pontosan meghatározott rendjük volt, amelyet a szokásokon túl a statútum is szabályozott. A vitát vezető professzor kitűzte a vita tárgyát, amelyet a vita előtt időben közzétettek. A vita tárgya nem lehetett hitbeli kérdés, de nem lehetett olyan eset sem, amelyet a *Corpus iuris civilis* tartalmazott és eldöntött, hiszen ez nem a quaestio, hanem a casus tárgya volt.

8 LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter* (Band I. Die Glossatoren). München, C. H. Beck, 1997, 1–485.

9 BÉKEFI Remig: *A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statútumai* (Értekezések a történeti tudományok köréből). Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 1–88.

Miután a vita kitűzött napján a hallgatóság összegyűlt és a kitűzött kérdést a professzor előadta, a kérdés megoldására a diákok egyes csoportjai a jogforrásokból vett érveket és ellenérveket sorakoztattak fel (*argumentatio*). Az érvek indoklásául mindig meg kellett jelölni az adott törvényhelyet, amellyel az illető állítását igazolni kívánta (*allegaciones*). Az érvek és ellenérvek elhangzása után a végső helyes választ (*solutio*) a vitát vezető professzor adta meg.

Az egyes korai gyűjteményekben, így például a *Quaestiones in schola Bulgari disputatae*¹⁰ című gyűjteményben az egyes viták lejegyzése még elég rövid és tömör, Bulgarus, aki a vitákat vezette, véleményét legtöbbször nem is indokolja. A későbbi gyűjteményekben a quaestio terjedelme egyre növekszik. A statútumok a 13. századtól kezdve előírták, hogy a vita lezajlása után a professzor köteles írásba foglalni vagy írásba foglaltatni a megvitatott quaestiókat. Ezeket rendszeresen az ún. libri magni quaestionumba gyűjtötték.

6. A quaestio típusai

A quaestio a *Corpus iuris civilis*ben vagy a *Corpus iuris canonicum*ben nem szereplő eset didaktikai célzatú, a joggyűjteményekből vett érvek és ellenérvek *allegatióján* alapuló megoldása.

A quaestio alapja lehet tényleges vagy képzelt tényállás, megvitatható a jogiskolákban (*quaestio in scholis disputata*) vagy nyilvánosan (*quaestio publice disputata*). Tárnya szerint a quaestio a gyakorlatból vehet példákat (*quaestio de facto*), de a quaestióknak olyan fajtája is van, amelynek célja nem konkrét vagy képzelt eset megoldása, hanem két egymásnak ellentmondó törvényhely közötti ellentét feloldása. A quaestiónak ez a fajtája a glossza egyik altípusából, a *solutio contrariorum*ból fejlődött ki, és azt aszerint, hogy a két ellentmondó törvényhelyet a római jog, az egyházi jog, a feudáljog vagy a statutárius jog anyagából vették *quaestio legitimának*, *quaestiones decretalesnek*, *quaestiones feudorumnak* vagy *quaestiones statutorumnak* nevezték. Gyakran párbeszédese formában jelent meg, ahol a két ellentétes törvényhelyet két különböző szereplő ismertette (pl. Iurisprudencia és Auditor), ahogyan az az Irneriusnak tulajdonított *Quaestiones de iuris subtilitatibus* és a Rogerius által írt *Enodationes quaestionum super Codice* is mutatja.

10 PALMIERI, Giovanni Battista (ed.): *Quaestiones in schola Bulgari disputatae*. In: Bibliotheca Iuridica Medii Aevi (II. kötet). Bononiae, Gandolphi, 1892, 195–209.

A *quaestiones legitimae* legjelentősebb gyűjteményei: a) Rogerii Enodationes quaestionum super Codice,¹¹ b) Quaestiones de iuris subtilitatibus,¹² c) Rogerii Quaestiones super Institutis,¹³ d) Summa Vindocinensis (ez a gyűjtemény a summa quaestionum műfajába tartozik).¹⁴

A quaestio lehetett képzeletbeli 'vita' vagy lecturába foglalt esetmegoldás lejegyzése (*quaestio magistralis*), de lehetett valóságosan lezajlott vita megoldása is (*quaestio disputata*). Ez utóbbi lehet *quaestio redacta* vagy *quaestio reportata*. A quaestiók megvitatására helyi szokás szerint a hét meghatározott napjait tűzték ki, ennek megfelelően beszéltek *quaestiones mercuriales*ről (szerdán megvitatott quaestio), *quaestiones veneriales*ről (pénteken megvitatott quaestio), *quaestiones sabbatinae*ről (szombaton megvitatott quaestio), és *quaestiones dominicales*ről (vasárnap megvitatott quaestio).

7. *Quaestiones redactae, quaestiones reportatae, quaestiones magistrales*

A *quaestio disputata*nak számos fajtája létezett. Azokat a quaestiókat, amelyeket nem a vitát vezető jegyzett le, hanem a hallgatóság köréből valaki, *quaestiones reportatae*nek nevezzük. A később keletkezett gyűjteményeket azonban már maga a vitát vezető is átnézte és kiegészítette, majd pedig rendszeres egységbe szerkesztette. Ezeket nevezzük *quaestiones redactae*nek. A *quaestiones magistrales* névvel jelöljük az olyan gyűjteményeket, amelyeket élőszóval nem vitattak meg, hanem a szerző a saját maga által kitalált érveket és ellenérveket ütköztette egymással, ezeket rendszerezte és egy gyűjteménybe szerkesztette. A quaestiókat vagy szűkebb körben *in scholis* vitatták meg (ezeket nevezték *quaestiones in scholis disputatae*-nak) vagy pedig mindenkinek szabad volt részt venni a vitán, aki a városi iskolák valamelyikébe járt. Ez utóbbiak a *quaestiones publice disputatae* elnevezést viselik.

8. A *quaestiones disputatae* legfontosabb gyűjteményei

A glosszához és a lecturához hasonlóan a quaestio műfaja is korán kialakult. Jacobus Ardicionis is említi Irnerius egy régi quaestióját (*vetus quaestio*), és

11 KANTOROWICZ, Hermann: *Studies in the Glossators of the Roman Law*. Cambridge, Buckland, 1938, 281–293.

12 FITTING, Hermann (ed.): *Quaestiones de iuris subtilitatibus des Irnerius*. Berlin, De Gruyter, 1894, 1–98.

13 KANTOROWICZ i. m. 271–281.

14 SECKEL, Emil (ed.): *Die Summa Vindocinensis. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften* 1939/3, 23–69.

egy 1262-es ajándékozási szerződés egy bizonyos Wernerius quaestióiról tudósít. A négy doktor korából már teljes gyűjtemények is fennmaradtak. Bulgarus quaestióit őrizte meg az ún. *Stemma Bulgaricum*.¹⁵ Martinus, Jacobus és Hugó is szerepel a *Collectio Gratianopolitana*¹⁶ és a *Collectio Parisiensis*¹⁷ lapjain. Johannes Bassianus iskolájából származik a *Quaestiones Vindobonenses* gyűjteménye. Elszört quaestiók Placentinustól és Albericustól is fennmaradtak. Pillius több mint 100 quaestiót tartalmazó gyűjteményét (Pillii *Quaestiones sabbatinae*¹⁸) 1186 és 1195 között készítette el a korábbi glossátorok munkáinak felhasználásával. Azo¹⁹ quaestió-gyűjteményén is kimutatható Johannes Bassianus hatása, de Pillius egyes quaestióit is átdolgozta. Pillius hatását mutatja Roffredus *Quaestiones sabbatinae* című munkája is, amely jelentőségével Hugolinus quaestióival vetekedhet.²⁰

A quaestio disputatát az egyházjogban is kedvelt műfajnak tekintették. Bizonyos értelemben Gratianus causái is tükrözik e műfaj befolyását. Az egyik legrégebbi egyházi quaestió-gyűjtemény az ún. *Quaestiones Stuttgardiensis*,²¹ amely 1154 után keletkezett. E gyűjteményen kívül a legfontosabb korai összeállítás a *Quaestiones Palatinae II–VI*, amely több különálló kollektiót foglal magába. A francia és az angol-normann iskolában is születtek jelentős alkotások, amelyek közül elsősorban *Honorius mester summa quaestionum*át kell kiemelnünk.²²

A Decretumon kívül a dekretális-gyűjteményekhez is készültek quaestiók, amelyek közül talán Damasus Hungarus munkája a legfontosabb. Damasus Hungarus *Quaestiones veneriales* című gyűjteménye nemcsak az egyházjog

15 PATETTA, Frederico (ed.): *Quaestiones in schola Bulgari disputatae*. In: *Bibliotheca Iuridica Medii Aevi* (II. kötet). Bononiae, Gandolphi, 1891, 195–208.

16 PALMIERI, Giovanni Battista (ed.): *Quaestiones dominorum bononiensium. Collectio Gratianopolitana*. In *Bibliotheca Iuridica Medii Aevi* (I. kötet). Bononiae, 1914, 209–241.

17 PALMIERI, F. (ed.), *Quaestiones dominorum bononiensium. Collectio Parisiensis*. In *Bibliotheca Iuridica Medii Aevi* (I. kötet). Bononiae, 1914, 235–266.

18 NICOLINI, Ugo (ed.): *Pillii Medicinensis quaestiones sabbatinae*. Modena, Universita degli Studi, 1933, 1–114.

19 LANDSBERG, Ernst (ed.): *Die Quaestiones des Azo*. Leipzig, Siebeck, 1888, 1–109.

20 RIVALTA, Valentino (ed.): *Le Quaestiones di Ugolino glossatore*. Bologna, Zanichelli, 1891, 1–191.

21 THANER, Friedrich (ed.): *Die Summa Magistri Rolandi*. Innsbruck, Wagner, 1874, 237–303.; WEIGAND, Rudolph: *Quaestionen aus der Schule des Rolandus und des Metellus. Archiv für Kirchenrecht*, 1969, 82–94.

22 WEIGAND, Rudolph: *Die anglo-normannische Kanonistik in den letzten Jahrzehnten des 12. Jahrhunderts*. In: *Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law*. Roma, BAV, 1988, 249–263.

szempontjából jelentős, hiszen benne olyan quaestiók is vannak, amelyek tisztán római jogi kérdésekkel (pl. adásvétel) foglalkoznak. Damasus Hungarus nagyra értékelte a római jogot, művében hivatkozik például Pillius quaestióra. A magyar glosszátor munkája a későbbi dekretalistákra nagy befolyást gyakorolt, Johannes Andreae *Quaestiones mercuriales* című gyűjteményére is hatott.

Damasus Hungarus legjelentősebb műve, a *Quaestiones veneriales a quaestiones redactae* műfajába tartozik, vagyis amelyet maga a szerző szerkesztett. Módszerében glosszátorelődeit követi, érvek és ellenérvek ütköztetésén keresztül jut el a *solutió*ig. Elterjedtségét és későbbi használatát főként annak köszönhetjük, hogy Johannes Andreae, a híres kanonista felhasználta azt a *Quaestiones Mercuriales* című gyűjteményéhez.

Az egyes quaestiók gyakran valamely dekretálishoz kapcsolódnak, amelyet a quaestio elején a következő típusú bevezető mondat jelez: „*Item queritur de illa decretali*” vagy „*Item queritur circa illam decretalem.*” A quaestiók sorrendje a dekretális-gyűjtemények címeinek sorrendjét igyekszik követni. Mivel a IV. lateráni zsinatra nem utal, 1215 előtt keletkezhetett, tehát valószínűleg megelőzi a summát is.

A quaestiókban gyakran szembeötlő, sajátos stílusú mondatok a szóbeli megvitatás tényét jelzik: „*Set contra non verecundaris proponere falsum?*” és „*Set contra, parum attendis quid dicas!*”, továbbá „*Set contra, resiste si potes!*”, „*Mirabile est quod dicis!*” stb. A quaestiókban nagy szerepet kap a jusztiniánuszi törvényt. Ezt tanúsítja a számtalan idézet és a jogelvek átvétele. Sokszor a Codexhez vagy a Digestához folyamodik, ha valamely álláspontot meg kell indokolni. Damasus művében Jusztiniánusz joga egyre inkább behatol az egyházjogba.

A Liber Extra megjelenése új lendületet adott a quaestiók irodalmának is. Bartholomaeus Brixienis a Liber Extrához 101 quaestiót szerkesztett. Goffredus Tranensis is készített quaestiókat, de gyűjteménye nem maradt fenn. Természetesen ezen felül még nagyon sok gyűjtemény létezik, legtöbbjük kiadatlan. Ezekről a legjobb tájékoztatást a különféle repertóriumok nyújtják.²³

23 BERTRAM, Martin: Kanonistische Quästionensammlungen von Bartholomäus Brixienis bis Johannes Andreae. In: LINEHAN, Peter (ed.): *Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law*, Roma, BAV, 1988, 265–281.; BAZAN, Bernardo – FRANSEN, Gérard – WIPPEL, John – JACQUART, Danielle: *Les questions disputées et les questions quodlibétiques dans les facultés de théologie, de droit et de médecine. Typologie des sources du moyen âge occidental*. Turnhout, Brepols, 1985, 225–229, 245–277.

9. A quaestio műfajának hanyatlása a kommentátorok korában

A 14. század elejére a glosszátorok iskolája hanyatlásnak indult. Ennek egyik oka az volt, hogy tevékenységük túlságosan elméleti volt, elrugaszkodott a valóságtól, a városállamok helyi státútumaitól. A glosszátorok Paul Vinogradoff szavait kölcsönözve „úgy érveltek, mintha még mindig Jusztiniánusz úr országolna Itália felett és minden jogvitát az ő bíróságain kellene eldönteni.”²⁴ A glosszátorok ugyanis csak a jusztiniánuszi római joggal foglalkoztak, álláspontjuk az volt, hogy „[...] *omnia in corpore iuris continetur*.”²⁵ A glosszátorok ebben a korszakban nem tekintették sem az egyházjogot, sem a statutárius jogot a római joggal egyenrangúnak.

Ennek jó példája Vacarius *De matrimonio* című summája, amely 1170 körül íródott. A házasságjog a középkorban kizárólagos egyházi hatáskörbe tartozott, ésszerű lenne tehát a feltételezés, hogy Vacarius kizárólag egyházi jogi forrásokat dolgozott fel művében. Ez azonban nem így van. Vacarius kizárólag csak a római jogra támaszkodik, abban a középkorban, amikor az egyház hatalma, e téren legalábbis, megkérdőjelezhetetlen volt.

A kommentátorok másképpen látták a kérdést. Közszolgálatot és diplomáciai küldetést vállaltak, és a gyakorlatban kamatoztatták tudásukat. A gyakorlattal érintkezésbe kerülve értékelni kezdték egyrészt az egyházi bíróságokon alkalmazott egyházi jogot, másrészt pedig a városi bíróságokon alkalmazott statutárius jogot.

Számukra a *ius commune* egyre inkább, a *ius proprium*mal szembeállítva jelenik meg. Ők már nem az *unum imperium-unum ius* sematikus értelmezését, hanem a *civitas sibi princeps* elvét vallották. Azt mondták, hogy a városok saját maguk szabályozhatják saját rendjüket, joguk van tehát a státútumalkotáshoz. Sőt, a státútum az elsődleges jogforrás, hiszen *lex specialis derogat generali*, a *ius commune* már csak szubszidiárius jogforrás, csak akkor kell a *ius commune* normáihoz folyamodni, ha a statutárius jog az adott kérdésről nem rendelkezik. A kommentátorok korát ezért a *szubszidiárius ius commune* korszakának is nevezzük.²⁶

24 VINOGRADOFF, PAUL: *Roman law in medieval Europe*. London, Harper, 1929, 60.

25 Gl. *notitia* ad D. 1.1.10., *de iustitia et iure*, I. *iustitia* (Lugduni 1627, vol. I., coll. 20.)

26 A Werbőczy korában elfogadott állásponthez ld. BÓNIS Péter: The use of „*ius commune*” as a legal term in the Hungarian Tripartitum. *Journal of European History of Law* 2018/1, 158–163. A történeti alkotmány és Werbőczy kapcsolatához vö. RIXER Ádám: *A vívmány-teszt*. Budapest, Dialóg, 2018, 87–90.; RIXER, Ádám: A történeti alkotmány vívmányaival kapcsolatos tudományos vita újabb fejleményei. *Glossa Iuridica*, 2018/5, 285–297.; Rixer Ádám: A történeti alkotmány vívmányai: Utazás a múltba vagy út a

A kommentátorok továbbra is használták a *lectura* műfaját, de ezek már nem az előadások lejegyzései voltak, hanem gyakran nagyon heterogén forrásból származó, különböző években tartott előadások keveredései, amelyekben itt-ott voltak utalások a *quaestió*kra is, de nagyon kérdéses, hogy ezeknek milyen szerepük volt az akkori jogi oktatásban, és ténylegesen megvitatták-e ezeket a kérdéseket.

Talán azért sem volt most már szükség a *quaestió*k műfajára, mert a *lectura* mellett nagyon jelentőssé vált a kommentátorok által adott *consilium*ok száma. A *consilium* (=‘tanács, vélemény’) jogi kérdésben adott szakvélemény. Már a 12. század közepétől egyre terjedt a gyakorlat, hogy a bíróság vagy ritkábban a felek a perben valamely tekintélyesebb jogtudótól ügyükben jogi szakvéleményt kértek. Ennek a gyakorlatnak a legfőbb oka abban keresendő, hogy a bíró járatlan volt a tudós jogokban, vagy pedig szándékolta el kívánta hátrítani magától a felelősséget. Ennek tipikus esete volt a *podesta* ítélezése, akinek a *szindikuserben* számot kellett adnia arról, hogy megfelelően gyakorolta-e hivatalát. A *podesta* nyilván védeni kívánta magát, ennek legjobb módja pedig az volt, hogy *consilium*ot kért, amelynek szövegét az ítélet gyakran szó szerint követte. A műfaj a glosszátorok idején kezdett csak kifejlődni, így kevés az olyan *consilium*, amely ebből az időszakból maradt fenn. A műfaj a kommentátorok idején virágzott fel erőteljesen, a kommentátorokat nagy számú *consilium*aik miatt Kantorowicz egyenesen konziliátoroknak nevezte.²⁷

A *consilium* és a *quaestio* közötti különbség elsősorban abban ragadható meg, hogy a *consilium*ok egy valós jogesethez kapcsolódtak, a *quaestio* viszont nem kapcsolódott egy-egy múltbéli peres üggyhöz, mert didaktikai céllal íródtak. Mivel a kommentátorok sokkal több gyakorlati feladatot vállaltak a jogéletben, mint a glosszátorok, inkább a *consilium* műfaja került előtérbe, amelyért szép honoráriumot is kaptak, ezáltal a *consilium*ok szerkesztése nagyon jövedelmező foglalatossággá vált.

A *quaestio* – ezzel ellentétben – csak az oktatás célját, a hallgatók elméjének élesítését szolgálta, amelyért külön honorárium nem járt, így nem csoda, ha a kommentátorok korára már kiment a divatból, és ekkor már nem születtek olyan jelentős *quaestio*-gyűjtemények, mint a 13. században, a *quaestio* műfajának virágkorában.

jövőbe? In: BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Patrocinium, 2017, 365–371.

27 A *consilium* műfajáról összefoglalóan: ROSSI, Guido: *Consilium sapientis iudiciale*. Studi e ricerche per la storia del processo romano-canónico (secoli XII-XIII), Milano, A. Giuffrè, 1958, 1–337.; BAUMGÄRTNER, Ingrid (ed.): *Consilia im späten Mittelalter. Zum historischen Aussagewert einer Quellengattung*. Sigmaringen, Thorbecke, 1995, 1–256.